

Razgovor sveštenika i samrtnika

SVEŠTENIK

Stigavši do kobnoga časa kada se veo iluzije kida tek da bi zavedenom čovjeku pokazao surovu sliku njegovih zabluda i poroka, ne kajete li se, dete moje, zbog umnoženih nemira kuda su vas zanele slabosti i krhkost ljudska?

SAMRTNIK

Da, prijatelju moj, kajem se.

SVEŠTENIK

Pa dobro, iskoristite tu srećnu grižu savesti da biste zadobili nebo, u komadiću vremena koje vam ostaje, opšte razrešenje vaših greha i mislite da će vam samo meditacijom sakramenta pokajanja biti omogućeno da pridobijete Večnog.

SAMRTNIK

Ne shvatam te više osim da me nisi razumeo.

SVEŠTENIK

E, de!

SAMRTNIK

Rekao sam ti da se kajem.

SVEŠTENIK

Čuo sam.

SAMRTNIK

Da, ali nisi razumeo.

SVEŠTENIK

Kakvo bi bilo tumačenje?...

SAMRTNIK

Evo ga... Priroda me stvorila sa izuzetno vatrenim sklonostima, sa veoma jakim strastima, smestila me u ovaj svet jedino da bih im se predavao i da bih ih zadovoljavao, a te posledice moga stvaranja tek su nužnosti koje se tiču prvobitnih izgleda prirode ili, ako više voliš, tek suštinske izvedenice iz njenih planova sa mnom, sve u skladu sa njenim zakonima, pa se kajem samo što nisam dovoljno spoznao svemoć, i moja jedina griža savesti je zbog osrednjeg korišćenja sposobnosti (zločinačkih, po tebi, sasvim jednostavnih, po meni) kojima me je obdarila da bih joj služio. Ponekad sam joj se opirao, i zbog toga se kajem; zaslepljen apsurdnošću tvojih sistema, zbog njih sam suzbijao svu žestinu želja koje sam primio putem daleko božanskog nadahnuća, i zbog toga se kajem; brao sam samo cvetove, a mogao sam da imam bogatu berbu plodova... Eto pravih motiva moga žaljenja; poštuj me dovoljno da ne bih navodio i ostale.

SVEŠTENIK

Kuda vas zanose vaše zablude. Kuda vas vode vaši sofizmi! Stvorenoj stvari pridajete svu moć tvorca, a ne vidite da su te nesrećne sklonosti koje vas zavode tek učinci one iskvarene prirode kojoj pripisujete svemoć.

SAMRTNIK

Prijatelju, tvoja mi dijalektika izgleda podjednako lažna koliko i tvoj duh. Hteo sam da razmišljaš tačnije, ili da me pustiš da na miru umrem. Šta podrazumevaš pod tvorcem, a šta podrazumevaš pod iskvarenom prirodom?

SVEŠTENIK

Tvorac je gospodar univerzuma; on je taj koji je sve sačinio, sve stvorio, i koji sve održava prostim dejstvom svoje svemoći.

SAMRTNIK

Eto svakako velikog čoveka! Pa dobro, reci mi zašto je taj čovek, tako moćan, sačinio ipak, po tebi, neki iskvarenu prirodu?

SVEŠTENIK

Kakvu bi zaslugu sticali ljudi da im Bog nije ostavio njihovu slobodnu volju? I kakvu bi zaslugu sticali da u njoj uživaju da im na zemlji nije bila data prilika da čine dobro i prilika da čine zlo?

SAMRTNIK

Tako, tvoj Bog je hteo da sve napravi ukrivo jedino da bi iskušao ili oprobao svoga stvora: nije ga, dakle, poznavao, podozrevao je u svoje postignuće?

SVEŠTENIK

Nesumnjivo ga je poznavao, ali je, još jednom, hteo da mu dopusti zaslugu pravog izbora.

SAMRTNIK

Čemu onda, kada je već znao koju će stranu stvor izabrati, a bilo mu je stalo do njega, pošto kažeš da je svemoćan, nije mu učinio, kada mu je bilo samo do njega, kažem ja, da izabere dobro?

SVEŠTENIK

Ko može razumeti neizmerne i beskrajne poglede Božje o čoveku, i ko može razumeti sve što vidimo?

SAMRTNIK

Onaj ko pojednostavljuje stvari, moj prijatelju, naročito onaj ko ne umnožava uzroke da bi zamršavao posledice. Šta ti je potrebna druga teškoća kada ni prvu ne možeš da objasniš? I samim tim što je moguće da je priroda sasvim sama stvorila ono što ti pripisuješ svom bogu, zašto bi da joj tražiš još i nekog gospodara? Uzrok onome što ti ne razumeš možda je najprostija stvar na svetu. Usavršavaj svoje fizičko ustrojstvo, pa ćeš bolje razumeti prirodu; pročisti svoj razum, izgnaj svoje predrasude, pa ti više neće biti potreban tvoj Bog.

SVEŠTENIK

Nesrećniče! Umalo da poverujem da si socinijanac¹, kada bih imao oružja da te pobijem, ali videvši dobro da si bezbožnik, a samim tim tvoje srce odbija neizmerje autentičnih dokaza koje svakodnevno primamo o Božjoj egzistenciji, nemam više ništa da ti kažem. Slepcu nikakva svetlost ne pomaže.

¹ Sledbenik italijanskog jeretika Socinija (1697, Sozini), čije učenje odbacuje Sveto trojstvo, kao i božansku prirodu Isusa Hrista (*prim. prev.*).

SAMRTNIK

Prijatelju moj, složi se s jednom činjenicom: veći slepac od dvojice svakako je pre onaj koji sebi vezuje traku oko očiju nego onaj koji je kida. Ti gradiš, izmišljaš, usložnjavaš, a ja razaram, pojednostavljujem. Ti slažeš zablude na zablude, a ja se na sve njih okomljujem. Pa ko je od nas dvojice slepac?

SVEŠTENIK

Baš ne verujete, dakle, u Boga?

SAMRTNIK

Ne. I to iz prostog razloga: savršeno je nemoguće verovati u ono što se ne razume. Između razumevanja i verovanja moraju postojati neposredne veze; razumevanje je prva hrana veri; kada na delu nema razumevanja, vera je mrtva, a oni koji bi, u tom slučaju, hteli da vera postoji – naturaju je. Čikam te da sam poveruješ u Boga koga mi propovedaš, pošto nisi umeo da mi ga pokažeš, pošto nije u tebi da bi mi ga definisao, pa ga, dakle, ne razumeš, a samim tim što ga ne razumeš, ne možeš više da mi za njega daš ikakav razumni argument. Ukratko, sve što je iznad granica ljudskog duha, himera je ili nekorisna stvar; budući da tvoj Bog može biti samo prvo ili drugo od to dvoje, u prvom slučaju bih bio lud da u njega poverujem, a u drugom – budala.

Prijane moj, dokaži mi inertnost materije, pa ću se složiti sa tobom oko tvorca; dokaži mi da priroda nije dovoljna sebi, pa ću ti dozvoliti da joj nadrediš nekog gospodara.

Dotle ne očekuj ništa od mene. Pouzdajem se jedino u očiglednost, a primam je putem svojih čula; tamo gde ona zastaju, moja vera sahne.

Verujem u Sunce, zato što ga vidim; shvatam ga kao središte skupa ukupne nezapaljive materije prirode, uživam u njegovoj periodičnoj putanji a da me ona ne čudi. To je fizički događaj, možda podjednako prost poput fenomena elektriciteta, ali nam nije dato da ga razumemo. Da li mi je potreno više od toga? A kad mi ti, povrh toga, još sazidaš svoga Boga, da li sam ja učinio korak napred, i neće li mi biti nužno još isto toliko truda da bih razumeo radnika, koliko mi je potrebno da bih definisao izrađevinu?

Otuda, nisi mi nimalo pomogao izgradnjom svoje himere. Uzdrmao si mi duh, ali ga nisi prosvetlio, i ja ti dugujem jedino mržnju umesto zahvalnosti. Tvoj Bog je mašina koju si načinio da bi služila tvojim strastima, a ti je puštaš u pogon zavisno od njihovog nahodjenja, ali time ona ometa moje, te smatraj dobrim da je odbacujem; i u času kada je mojoj slaboj duši neophodah spokoj, potreban filozofija, ne dolazi da mi je prestravljuješ svojim sofizmima koji je užasavaju a da je ne ubeđuju, koji je uznemiravaju a da je ne čine boljom; ona je, prijatelju moj, ta duša, ono što se dopadalo prirodi takva kakva jeste, to jest, učinak organa koje je priroda poželela da mi oblikuje zbog svojih pogleda i svojih potreba; a kako su njoj podjednako potrebni poroci i vrline, kada joj se dopadalo da me upućuje na prve, tako je i činila, kada je, pak, htela druge, nadahnjivala me je željama prema njima, i ja sam im se predavao. U njenim zakonima gledaj jedini uzrok našoj ljudskoj nedoslednosti, ne traži u njenim zakonima druga načela osim njene volje i njenih potreba.

SVEŠTENIK

Tako je, dakle, sve neminovno u svetu?

SAMRTNIK

Svakako.

SVEŠTENIK

Ali, ako je sve neminovno, sve je i planski sređeno?

SAMRTNIK

Ko to kaže suprotno?

SVEŠTENIK

Pa ko može planski srediti sve kako jeste, ako to nije neka svemoćna i svemudra ruka?

SAMRTNIK

Nije li neminovno da se barut zapali kada mu prinesemo vatru?

SVEŠTENIK

Da.

SAMRTNIK

I kakvu mudrost vidiš u tome?

SVEŠTENIK

Nikakvu.

SAMRTNIK

Mogućno je, dakle, da postoje neminovne stvari bez mudrosti, i mogućno je, otuda, da se sve izvodi iz nekog prvog uzroka a da u tom prvom uzroku nema ni umnosti ni mudrosti.

SVEŠTENIK

Kuda biste da stignete?

SAMRTNIK

Da ti dokažem da sve može biti ono što jeste i što vidiš, a da to ne mora biti vođeno ikakvim mudrim i umnim uzrokom, te da prirodne posledice moraju imati prirodne uzroke, pri čemu im nije nužna pretpostavka o nekim antiprirodnim, kakav bi bio tvoj Bog koga bi i samog, kao što sam ti već rekao, trebalo objasniti, a da nikakvog objašnjenja za njega nemamo; samim tim, dakle, tvoj Bog ne valja nizašto, potpuno je nekoristan; velika je, pak, verovatnoća da ono što je nekorisno jeste ništavno i da je sve što je ništavno – ništavilo. Tako, da bih se uverio da je tvoj Bog tek himera, nije mi neophodno nikakvo drugo razmišljanje osim onog kojim me snabdeva izvesnost u njegovu nekorisnost.

SVEŠTENIK

Na ovo tački, jedva da mi izgleda nužno da vam govorim o religiji.

SAMRTNIK

Zašto ne? Ništa me ne zabavlja tako kao dokaz o preterivanju, o toj tački, na koje ljude navode fanatizam i glupost. To su one vrste tako čudesnih odstupanja čija je slika, po meni, koliko god užasna, uvek zanimljiva. Odgovaraj bez samosputavanja i, naročito, izagnaj iz sebe egoizam. Ako bih bio dovoljno slab da dozvolim da budem zahvaćen tvojim smešnim sistemima o bajkolikoj egzistenciji bića koja religiju čini nužnom, koji bi mi oblik njegovog kultnog štovanja preporučio? Da li bi hteo da prihvatim radije Konfučijeve sanjarije nego Brahmine apsurdnosti? Da li da obožavam veliku zmiju afričkih Crnaca, zvezdu Peruanaca ili Mojsijeovog boga vojski? Kojoj od Muhamedovih sekti bi hteo da se priključim ili koja bi jeres hrišćana po tebi bila najprivlačnija? Pazi na svoj odgovor.

SVEŠTENIK

Može li biti neizvestan?

SAMRTNIK

Eto egoističkog odgovora.

SVEŠTENIK

Ne, preporučujući ti ono u što verujem, znači voleti te koliko sebe.

SAMRTNIK

A slušati takve zablude znači biti slep pred čudima našeg božanskog iskupitelja?

SVEŠTENIK

Eh, ko može niti slep pred čudima našeg božanskog iskupitelja?

SAMRTNIK

Onaj ko u njemu vidi samo najobičnijeg od svih lupeža i najplićeg od svih varalica.

SVEŠTENIK

„O, bogovi, slušate ga, a ne šaljete gromove!“

SAMRTNIK

Ne, prijatelju moj, sve je mirno zato što se tvoj bog, bio nemoć, bio um, ma bio sve što god ti hteo, najzad, da je u biću koje na trenutak samo prihvatam iz popustljivosti prema tebi ili, voliš li više, prema onome što mi izlažeš u svojim malecnim pogledima, zato što se taj bog, velim, ako postoji kao što ti u ludilu veruješ, ne može služiti, da bi nas ubedio, sredstvima smešnim poput onih kakva pretpostavlja tvoj Isus.

SVEŠTENIK

Da, a proroštva, čuda, mučenici, zar sve to nisu dokazi?

SAMRTNIK

Zar bi ti hteo da, sa zdravim razumom, kao dokaz prihvatim sve što bi samo htelo da slovi kao dokaz? Da bi proroštvo bilo dokaz, potrebno je najpre da potpuno budem siguran da je ono bilo izneseno. No, budući pohranjeno u istoriji, ono za mene ne može imati više druge snage od ostalih istorijskih činjenica, među kojima je bar tri četvrtine pod jakom sumnjom. Dodam li tome još više nego verovatan izgled da su mi one prenesene tek posredstvom pristrasnih istoričara, vidiš i sam da imam više nego prava da u njih sumnjam. Ko će me, uostalom, uveriti da to proroštvo nije bilo izneseno naknadno, da nije delo najprostije političke kombinatorike poput one koja srećnom kraljevstvu pripisuje pravednog vladara ili led vezuje za zimsko doba? A ako je sve to tako, kako bi ti onda hteo da proroštvo, koje i samo mora biti dokazano, može biti dokaz?

Čuda, pak, o kojima bi da govoriš, ulivaju mi još manje poštovanja. Činili su ih sve same varalice, a sve same budale su u njih verovali. Da bih bio ubeđen u istinitost nekog čuda, potrebno je da ja budem sasvim siguran da događaj što ga nazivate čudom bude apsolutno suprotan zakonima prirode, jer samo ono što je mimo nje može proći za čudo: a ko je poznaje dovoljno da bi se usudio tvrditi gde je tačka od koje ona zapravo prestaje, gde je tačka počev od koje ona zapravo biva prekoračena? Samo dve stvari su potrebne da bi navodno čudo uhvatilo korena: opsenar i plašljive ženice. I tako, ne traži neki drugi izvor za svoja čuda; pravili su ih svi novi sektaši, a ono što je čudnovato jeste da su uvek nalazili glupake koji su u njih verovali. Tvoj Isus nije učinio ništa čudnovatije od Apolonija iz Tijane, a niko, ipak, ovoga ne uzima za Boga. Što se tiče tvojih mučenika, to su ti, svakako, najslaboumniji od svih tvojih argumenata. Potrebno je samo ponetosti i opiranja da bismo takve pravili, i sve dok mi suprotna stvar bude nudila koliko i tvoja nikada neću biti dovoljno pridobijen da u prvu poverujem kao bolju od druge, ali ću biti, naprotiv, veoma podstaknut da o obema sudim kao o jadnim.

Ah, prijatelju moj, da li bi bogu, čije postojanje propovedaš, ako bi bio istinit, bila potrebna čuda, mučenici i proroštva radi ustanovljenja svoga carstva? A ako je, kao što kažeš, čovekovo srce njegovo delo, nije li ono svetilište koje je bog izabrao za svoj zakon? Isti taj zakon, pošto ga isijava neki pravedni bog, neumitno i podjednako će biti urezan u svima i s jednog

do drugog kraja vasseljene; nalikujući međusobno po tom tananom i osetljivom organu, svi će ljudi međusobno nalikovati i po poštovanju prema bogu koji im je taj organ udelio; svi bi ga na isti način voleli, svi bi ga na isti način obožavali ili mu služili, a bilo bi im nemoguće da ne prepoznaju tog boga, kao i da se ne odupru skrivenom odstupanju od njegovog kulta. Umesto toga, šta vidim u vasseljeni? Onoliko bogova koliko je zemalja, onoliko načina služenja tim bogovima koliko je različitih glava ili različitih mašti. A to mnoštvo mnjenja, među kojima mi je fizički nemoguće da izaberem, bilo bi, po tebi, delo nekog pravednog boga?

Ma hajde, propovedniče, ti ga vređaš, svoga boga, predstavljajući mi ga tako; dozvoli ma da ga potpuno poričem, jer ako postoji, onda ga ja svojom nepoverljivošću daleko manje vređam nego ti svojim blasfemijama. Dozovi se pameti, propovedniče: tvoj Isus ne vredi više od Muhameda, Muhamed ne vredi više od Mojsija, a sva trojica ne više od Konfučija koji, ipak, izreče nekoliko valjanih načela dok su ostala trojica iznosila besmislice. Ali, uopšte, svi su oni tek varalice kojima se filozof podsmevao, u koje je rulja verovala, a koje je sud trebao da obesi.

SVEŠTENIK

Eto! On je baš to učinio samo za jednog od četvorice spomenutih.

SAMRTNIK

Za onog koji je to najviše i zasluživao. Bio je buntovan, neobuzdan, klevetnik, lupež, rasmusnik, prostak, lakrdijaš i opasni zlikovac, s veštinom da se nametne narodu i, otuda kažnjiv u zemlji čije je stanje bilo poput ondašnjeg u Jerusalimu. Bilo je, dakle, veoma mudro ukloniti ga, a to je možda jedini slučaj kada moje maksime, inače krajnje meke i trpeljive, moraju prihvatiti Temedinu strogost. Opraštam sve zablude, izuzev onih koje mogu postati opasne za vladavinu pod kojom se živi; kraljevi i njihova veličanstva su jedine stvari koje mi ulivaju poštovanje, jedine koje uvažavam, i ko ne voli svoju zemlju i svoga kralja nije dostojan da živi.

SVEŠTENIK

Ali, najzad, prihvatate li išta posle ovog života? Nemogućno je da vašem duhu nije katkad dolazilo da prodre u debelu sudbinsku tamu koja nas čeka: a koji sistem bi ga mogao bolje zadovoljiti od sistema o mnoštvu muka za onoga ko živi rđavo i večnih nagrada za onoga ko živi valjano?

SAMRTNIK

Koji, prijatelju moj? Sistem ništavila. Nikada me nije plašio, i u njemu vidim samo nešto utešno i jednostavno; svi ostali su deo taštine, jedino je ovaj delo uma. Uostalom, to ništavilo nije ni strašno ni apsolutno. Nemam li pred svojim očima primer večnih generacija i regeneracija prirode? Nište ne strada, prijatelju moj, ništa ne biva uništeno u svetu; danas čovek, sutra crv, prekosutra muva, nije li to večno postojanje? Eh, a zašto bi ti hteo da budem nagrađen za vrline za koje nemam nikakvu zaslugu, ili kažnjen za zločine kojima nisam bio gospodar? Možeš li ti da uskladiš dobrotu svog navodnog boga sa ovim sistemom, i da li je on hteo da me stvori tek da bi sebi, kažnjavajući me, priuštio zadovoljstvo, i to samo zbog izbora nad kojim mi nije dopustio da gospodarim?

SVEŠTENIK

Vama jeste.

SAMRTNIK

Da, po tvojim predrasudama; ali, um ih razara, a sistem čovekove slobode bio je uvek izmišljan samo radi fabrikovanja sistema milosti, koji je bivao tako omiljen u vašim sanjarijama. Koji bi čovek na svetu, videvši gubilište pored zločina počinio zločin ako bi bio slobodan da ga ne poćini? Mi smo nošeni neodoljivom snagom, i nijednog trena nismo gospodari moći da se odlučimo za išta drugo sem za stranu prema kojoj smo povijeni. Ne postoji ni jedna jedina vrлина koja prirodi nije nužna, kao što i, obrnuto, nema ni jednog jedinog zločina koji joj nije potreban, a tek u savršenoj ravnoteži u kojoj ona održava prvo i drugo sastoji se cela nauka. No, možemo li mi biti

krivi zbog strane na koju nas ona baca? Ništa više nego što je to osa koja će zabosti svoj žalac u tvoju kožu.

SVEŠTENIK

Tako nas, dakle, ni najveći od svih zločina ne sme prožeti nikakvim užasom?

SAMRTNIK

Nije to ono o čemu govorim: dovoljno je da ga zakon osudi, i da ga mač pravde kazni, da bi u vama izazvao odvratnost i stravu, ali ako je on već, na nesreću, počinjen, valja umeti pristati na njega a ne predavati se jalovoj griži. Njeno dejstvo je zaludno, pošto nije umelo da nas od njega sačuva, ništavno, pošto ga ne nadoknađuje: apsurdno je, dakle, predavati joj se, i još apsurdnije bojati se da ćemo zbog njega biti kažnjeni na drugom svetu ako smo već bili dovoljno srećni da kazni izmaknemo na ovom. Ne dao bog da time hoću da ohrabrujem na zločin! Svakako, ako se može, valja ga izbeći, ali treba umeti pobeći od njega putem uma, a ne zbog lažnih bojazni koje ni u čemu ne završavaju i čije dejstvo se brzo raščinja u nekoj nedovoljno jakoj duši. Um, prijatelju moj, da, um sasvim sam mora da nam pokaže da škoditi našim bližnjim ne može nikada da nas usreći, a naše srce – da doprinositi njihovom blaženstvu jeste najveće blaženstvo koje nam je priroda podarila na zemlji. Ceo ljudski moral je zatvoren u toj jedinjoj reči: usrećiti druge onoliko koliko i sami želite da ste srećni i nikada im ne činiti više zla nego što biste da sami hteli da primite. Eto, prijatelju moj, eto jedinih načela kojih bismo morali da se držimo, a nije potrebna ni religija ni bog da bismo ih okusili i prihvatili: potrebno je samo dobro srce.

No, osećam se sve slabijim, propovedniče: okani se svojih predrasuda, budi čovek, budi ljudsko biće, bez straha i bez nade; pusti svoje bogove i religije; sve je to dobro samo za okivanje čovekovih ruku, a samo u ime svih ostalih ratova i pošasti u isti mah. Odreci se ideje o drugom svetu, nema ga; ali, ne odreci se ideje da budeš srećan i da drugoga usrećuješ.

Eto jedinog načina što ti ga priroda pruža da udvostručiš svoju egzistenciju ili je proširiš... Prijatelju moj, uživanje je uvek bilo najdraže od mojih dobara; kadio sam mu celog svog života, i želeo bih da ga okončam u njegovom naručju: moj kraj se bliži, a za taj trenutak sam sačuvao šest žena lepših nego dan koje se nalaze u susednoj sobi; uzmi ih kao svoj deo, sa

zadatkom da na njihovim grudima zaboraviš, po mom primeru, sve zaludne sofizme praznoverja i sve slaboumne zablude dvoličnjaštva.

Beleška

Samrtnik pozvoni, žene udoše, a propovednik u njihovim zagrljajima postade čovek iskvaren prirodom, ne znajući tako da objasni šta bi to bilo iskvarena priroda.